

Kimmy Caplan and Nissim Leon (Eds.). **Contemporary Israeli Haredi Society: Profiles, Trends and Challenges**. Routledge. 2024. 250 pages

נורית שטדלר*

אי-אפשר להבין את החברה הישראלית בת זמננו ללא ניתוח של הקהילות החרדיות שבה. זו הסיבה שכדאי לקרוא את קובץ המאמרים שלפנינו. לעריכת הקובץ נרתמו שני החוקרים הבכירים ביותר של החברה החרדית בישראל, קימי קפלן ונסים ליאון, שניהם מאוניברסיטת בר-אילן. קפלן הוא מההיסטוריונים הבכירים בחקר הדת בישראל והוא חוקר כבר שנים היבטים שונים של החברה החרדית בישראל, וכתב וערך עשרות מאמרים וספרים העוסקים בה ומאפשרים להבין את מאפייניה ואת מקורותיה. ליאון הוא מהסוציולוגים הבכירים באקדמיה הישראלית, ומומחיותו בסוציולוגיה של הדת הניבה עשרות פרסומים על גווניה של החברה הדתית בישראל בכלל ושל החברה החרדית בפרט. ספריו ומחקריו עוסקים בגוון ה"ספרדי" של התופעה החרדית ובהשפעות השונות של החברה החרדית על סוגיות של אמונה, פוליטיקה ושינוי חברתי.

רוב העבודות והספרים שנכתבו על החברה החרדית בישראל פורסמו בעברית, וחלק מהמחקר הקיים באנגלית מיושן. קובץ מחקרים זה נועד לספק בחינה של החברה החרדית בישראל כיום בשפה האנגלית, וככזה הוא מכוון גם לקהל ההולך וגדל של קוראים וקוראות מחוץ לאקדמיה הישראלית. פרסומה של אסופת מאמרים עדכניים באנגלית היא כשלעצמה תוספת חשובה למחקר, ומציבה את הנושא בתוך דיונים השוואתיים על השינויים שעוברת הדת בעולמנו ועל טרנספורמציות דתיות והשפעתן על תחומי החיים, על היחסים בין דת למדינה, על החברה ועל מגמות פונדמנטליסטיות.

ייחוד נוסף של האסופה הוא הצגת התמודדות עם מגפת הקורונה. המגפה פגעה בחברה החרדית במידה לא פרופורציונלית לשיעורה באוכלוסייה, והדבר הוביל להחרפת המתחים עם החברה הכללית ועם מוסדות המדינה מחד גיסא ולשיתופי פעולה חסרי תקדים עם המוסדות ועם מגזרים לא חרדיים מאידך גיסא. עורכי הספר מדייקים בהדגישם כי החברה החרדית, על גווניה ודרכי החיים הייחודיות שלה, מלהיטה פעמים רבות סוגיות שעל סדר היום במדינה ובפוליטיקה הישראלית. משום שהספר התפרסם בשנת 2024 אין הוא מתייחס למלחמת שבעה באוקטובר, אך אין ספק שהמלחמה החרפה עוד יותר את המתחים שהוא עוסק בהם, במיוחד בהקשר הפוליטי, החוקתי והצבאי (Leon, 2024). כך למשל, הקריאה בקובץ מכינה את הקורא לסוגיה שהפכה דרמטית עוד יותר בהקשר של המלחמה - המחלוקת סביב הגיוס לצה"ל וההשתתפות בנטל הביטחוני.

פרק המבוא מתאר בפירוט את המבנה המורכב של החברה החרדית למי שאינו בקיא בזרמיה ובשלל קהילותיה. קפלן וליאון נמנעים מהחלוקה הפשטנית לליטאים ולחסידים

* פרופ' נורית שטדלר, המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

ומציירים עבורנו פסיפס עכשווי הכולל חרדיות ספרדית ואשכנזית, חב"ד, חסידות ברסלב, ועוד קשת רחבה של קהילות וזרמים. המחברים מתארים את המאפיינים המייחדים את הקהילות, את קוד הלבוש, את השפה והשיח ואת המרחבים הגיאוגרפיים המתחרדים, ועוסקים בסוגיות כגון החינוך החרדי המתרחב, מחויבות ללימוד הקורפוס היהודי, דעת תורה ועוד. לאחר דיון מקיף בשורשים ההיסטוריים של החברה החרדית על גווניה, הכותבים עוברים לתיאור המפנה שעברה החרדיות עם הקמתה של מדינת ישראל בהיבטים של פוליטיקה, כלכלה, גיאוגרפיה ומגדר. הם מסיימים את הסקירה עם חשיפת הפרדוקסים העיקריים של החברה החרדית, ובהם הפרדוקס הכלכלי של קהילת מובלעת מתבדלת המתקיימת בהקשר קפיטליסטי; הפרדוקס הגיאוגרפי-דמוגרפי בין מרכז לפריפריה, כאשר הישיבה במרכזי הערים אינה אפשרית עוד; המתח הפוליטי הנובע מהצורך להתכנס ובה בעת להתייחס גם לסביבה הלא חרדית; והמתח בין מגמות של שינוי ושל פתיחות, על רקע ניסיונות אדירים לשמר את הקיים (למשל הניסיונות לשמר את תוכנית הלימודים הליטאית).

הספר שם לעצמו למטרה לחקור את המגמות העכשוויות בחברה החרדית בנוף הפוליטי, התרבותי והחברתי של ישראל. כל מאמר בקובץ מציג דינמיקות בתחום אחר: חינוך, אידיאולוגיה, תקשורת, צבא ועוד. כל אלה משתנים כיום לאור הגידול הדמוגרפי, המגביר את כוחן ואת השפעתן של הקהילות החרדיות על הפוליטיקה, התרבות והחברה בישראל. המאמרים עשירים בחומרים ובניתוחים. מאמרו של בנימין בראון, הפותח את הקובץ, עוסק בתפיסת העולם החרדית, באידיאולוגיה הפוליטית ובקוד המוסרי שלה; מאמרו של בנימין נויברגר מנתח היבטים שונים של חיי היומיום של הקהילות החרדיות מול התפיסות האידיאולוגיות והמוסריות שלהן; אלישבע רוסמן מתארת את ההיסטוריה של היחסים בין הצבא לחברה החרדית בישראל; לוטם פרי-חזן מתארת את מערכת החינוך החרדית ואתגריה; לי כהנר מנתחת את אסטרטגיות הפריסה המרחבית של הקהילות החרדיות בישראל; ורבקה נריה-בן שחר בוחנת את אמצעי התקשורת והמדיה החרדיים. חותמות את הקובץ חיה גרשוני, נטע גלבוש-פלדמן ואהובה שפיץ, המנתחות במאמרו סוגיות של בריאות הנפש בחברה החרדית.

בשל קוצר היריעה, אסתפק בהצגה מפורטת של שלושה מהמאמרים המנתחים את הקהילות החרדיות בהקשר של פרדוקסים ומתחים חברתיים ותרבותיים מתמשכים: חברת הלומדים והגיוס לצבא, החרדיות מול התקשורת המודרנית, והקהילות החרדיות בין מרכז לפריפריה.

רוסמן, מהמחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן, חוקרת את הקשרים החברתיים בין צבא לחברה ומתמקדת ביחסים שבין דת, צבא וגיוס. מאמרה עוסק בסוגיה האקטואלית של המתח בין האידיאולוגיה החרדית של חברת הלומדים ובין החיים במדינה שבבסיסה אידיאולוגיית "צבא העם" וחוק גיוס חובה. בלב המתח הזה עומד המודל של בחור הישיבה הלמדן, האמון על שמירת הידע היהודי ומסורת אבותיו, המנוגד ניגוד מוחלט לאיש הצבא - המודל הגברי הדומיננטי בחברה הישראלית מראשיתה. המאמר פותח בסקירה היסטורית של היחסים בין חרדים לצבא בישראל, וממשיך בדיון בסוגיית הגיוס ובתפיסה כי הגיוס מאיים על סגנון החיים החרדי, מול הדרישות החברתיות לשוויון בנטל וראיית הצבא ככוח אינטגרטיבי. החוקרת חותמת את המאמר בדיון בשאלה אם

החברה הישראלית מעוניינת בגיוס חרדים לשורות הצבא או מוכנה לכך, ומנתחת סוגיות של כדאיות כלכלית, מוטיבציה, והשינויים שיש לבצע בצבא עצמו על מנת לגייס בחורי ישיבות.

רבקה נריה-בן שחר היא אנתרופולוגית תרבותית החוקרת זה שנים רבות את החברה החרדית בישראל ואת קהילות האמיש בארצות הברית, בין השאר בהקשרים של דת, מגדר ותקשורת. במאמרה היא מנתחת את יחסי החברה החרדית בישראל עם אמצעי התקשורת השונים. המאמר עוסק במתח שבין אקסקלוסיביות וסגירות המידע והידע בקהילות החרדיות ובין אופייה האטרקטיבי והפתוח של המדיה. הכותבת מתארת את ניסיונות החרדים לחסום אמצעי תקשורת בפני הקהל החרדי תוך כדי אימוץ פרקטיקות ושינוי שיח בחברה החרדית. היא מנתחת עיתונות כתובה (עיתונים, מגזינים, פמפלטים ועוד), תקשורת אודיו (קלטות), סרטים ותוכניות טלוויזיה, ניו מדיה (אינטרנט, טלפונים סלולריים ורשתות חברתיות) ועוד, ומתייחסת להיבטים שונים של השיח הייחודי בתקשורת החרדית: מאפיינים לשוניים, מקומה של השואה, ייצוג של נשים, מקומה של ההנהגה החרדית ועוד. כדי להשלים את התמונה כדאי לעיין במאמר קודם של נריה-בן שחר המשווה בין השימוש שעושות במדיה קהילות חרדיות וקהילות אמיש (Neriya-Ben Shahr, 2017).

לי כהנר היא גיאוגרפית חברתית, מהחוקרות הבולטות של הדמוגרפיה והגיאוגרפיה של החברה החרדית בישראל. את מאמרה שבקובץ היא פותחת בסקירה היסטורית של הספרות העוסקת בגיאוגרפיה החרדית, ובתוך כך היא מסמנת את הפרישה המרחבית של הקהילות החרדיות ואת צורות ההתיישבות שלהן במרחב הישראלי לאור הגידול באוכלוסייתן והשינויים בצורכיהן. היא מראה כי ההתיישבות כוללת צורות התיישבות מסורתיות במרכזי הערים, קהילות חרדיות בתוך מרכזי אוכלוסייה לא חרדיים, וקהילות שמתיישבות בין המרחבים החרדיים למרחבים עירוניים חילוניים. בניחותה היא מותחת את גבולות הדיון על מרכז ופריפריה הנהוגים בכתיבה על קהילות דתיות מתבדלות, ומצביעה על מגמות התפשטות אשר מתקיימות דווקא באזורי התיישבות עמומים – כאלה שאינם מגדירים עצמם חרדים, או כאלה שקרובים לקהילות חילוניות – ורוקמות תופעות ייחודיות של סגירות ופתיחות, שילוב והתנגדות, פרקטיות ושמירה על צביון דתי ייחודי. בסיכומו של המאמר מציינת כהנר חוסרים רבים במחקר על המרחב העירוני החרדי, ומאפשרת לקוראים לחשוב על כיווני מחקר נוספים.

באמצעות המגוון הרחב של נקודות מבט מחקריות, הספר מציג בפנינו פסיפס שמעשיר את הבנתנו, את יכולת הניתוח של החברה החרדית כיום ואת השלכותיה על דיונים רחבים הנוגעים ליחסי דת, מדינה וזהויות יהודיות בישראל ובתפוצות. מאמריו מצליחים לשקף בצורה יפה ועדכנית את המורכבות של החברה החרדית ואת מגוון ענפי המחקר השונים העוסקים בנושא והתהוו בשני העשורים האחרונים. לצד זאת, הקובץ היה יכול להיות עשיר אף יותר אילו נוספו לו שני נושאים שלדעתי היו מרחיבים את המבט. האחד הוא סוגיות כלכליות ותעסוקתיות – הן מהזווית של הקהילות החרדיות והשינויים העמוקים שעוברת חברת הלומדים, הן מצד שוק העבודה בישראל המשתנה. השני הוא שאלות של חוק ומשפט העומדות כיום במרכז הדיון הציבורי, במיוחד לאור ההפיכה המשפטית.

לסיום, ברצוני לחזור לשאלה העולה באסופה לגבי מה שמכונה "התזות הגדולות על החברה החרדית". הספר אמנם מבקש להתמקד בתופעות מקומיות ולא לעסוק ישירות

בהסברים רחבים והשוואתיים, אבל ברור כי הרחבת הפרספקטיבה תמשיך להעסיק את מי שמעוניינות בנקודת מבט השוואתית רחבה. לכן אני סבורה כי הקובץ העשיר שלפנינו יכול דווקא להעלות תרומה טובה לעבודות השוואתיות שיאפשרו לגבש תזות חדשות ויציגו נתונים, ניתוחים והשוואות – לא רק עם קהילות דתיות דומות בעולם היהודי (ראו למשל Myers & Malovicki-Yaffe, 2024), אלא גם עם הקשרים דתיים ותרבותיים אחרים. מחקרים כאלה עשויים להעשיר אותנו בנקודת מבט השוואתית ותיאורטית מול קהילות דתיות ודתיות-פונדמנטליסטיות לא יהודיות בעולם.

מקורות

- Leon, Nissim. (2024). "The day after": Initial reactions of Haredi society to the Israel-Hamas War. *Israel Studies*, 29(1), 122–134.
- Myers, David N., & Nechumi Malovicki-Yaffe. (2024). *New trends in the study of Haredi culture and society*. Purdue University Press.
- Neriya-Ben Shahar, Rivka. (2017). Negotiating agency: Amish and ultra-Orthodox women's responses to the Internet. *New Media & Society*, 19(1), 81–95.